

I Kongres Pemuda (Borneo); Hecegarine
Sarawak 5-7. 11. 1975

IZ P OŠLOSTI ZDRAVSTVA POTKOZARJA

PEJAK-TERZIĆ O. GAŠIĆ M.

Sjeverozapadna Bosna, sa sjevernom granicom Savom, Unom nizvodno prema Bihaću, Grmeču, prema Mrkonjić Gradu te obroncima Behremaginice zatvara krug, koji je bio nekada dio Vojne Krajine, a i sada predstavlja dio Bosanske Krajine.

Geografski i po broju stanovnika, to je 1/6 do 1/5 SRBIH i nekada i sada. Ako se zna, da je oko 1880 godine Bosna imala 177.927 stanovnika, može se zaključiti, da je na ovom području bilo tada oko 30.000 do 34.000 stanovnika. U tom periodu bio je godišnji priraštaj 2,56%, što bi odgovaralo i našim područjima, izvedenim na osnovu knjiga rođenih i umrlih u tom području. U kasnijim godinama taj se priraštaj smanjivao zbog poginulih u čestim ustancima i u ratovima, kao i zbog većih ili manjih epidemija, da bi 1910 bio 1,40%, a u periodu 1910-1921 došlo je do negativnog priraštaja /1/.

U drugoj polovini sedamnaestog vijeka, /Bečki rat/ tu se nalazi granica između Austrougarske i Turske carevine./2/. Nije bilo niti jedne veće varoši, tek su vremenom nastajale aglomeracije stanovništva u i okolo vojnih utvrda i strateških mjesta. Za Prijedor se zna da je još 1853. imao sve rodove vojske i dosta oružja. Tih godina već je naveliko harala kuga, kao i u čitavoj Bosni, a povremeno su se epidemije javljale još desetke godina i desetkovale stanovništvo. Uz to je dolaskom Omer - Paše Latasa 1854, unijeta gonoreja kao i sifilis./4/. Istodobno, u punom jeku niza ustanaka seljaka protiv Turaka, nemilice ovim krajevima hara kolera, /1885, 1892, 1915/ 3,6/. Još i sada postoje vrlo živa sjećanja na opise svojih davno umrlih podataka o ovim "morijama" Npr. kuga se opisuje kao vitka i visoka mlada žena, obučena u dugu bijelu haljinu, koja samo noću pohađja stanovite kuće, koga god lagano dotakne te noći, ujutro je mrtav. Kozarac, Gornja i Donja Previđa, Jelašinci/. U opisu "dotaknutih" i umrlih ove usmene predaje, navode se i jasni simptomi kuge. Međutim, u samoj predaji, za čudo, nema nikakvih sjećanja na koleru ili variolu. /7/.

Većina autora ističe golemi letalitet od kolere, tako da su i tada veće varošice stalno imale maleni broj stanovnika. Za Prijedor, koji se baš u to doba naglo razvijao /2/ navodja se da je imao 5.000 stanovnika, u jednom "KONKURSU ZA LIJEČNIKA", koji je raspisan

1. aprila 1884. godine/8/. Svi su izgledi, da je tada počeo raditi M.U. dr Julian Gruszkiewicz, koji je i umro u Prijedoru, 16. aprila 1902. godine. Nešto kasnije ili istodobno dobiva diplomiranog liječnika i Bosanski Novi /dr Lav Migner/ i Sanski Most /dr Vladislav Vindakiewicz/ /9/. Prema nekim indicijama, može se naslutiti, da su na ovom terenu bili veoma kratko vrijeme i "eećimi" iz Turske, odnosno liječnici iz dalmatinskih gradova, koji su bili preko Sarajeva i Banja Luke upućivani ovamo, da liječe ili viđaju vojne zapovijednike turskih jedinica.

Putem konkursa, ali i mimo njega zapošljavali su se i babice, kojih je bilo veoma malo. Liječnici su osim redovnog rada imali i honorare za kućne posjete, ali i obavezu da besplatno liječe siromašne građane. Posebna je bila i obaveza urezivanja protiv ospica, i već se od 1884. godine pučanstvo redovno izvještava o broju "kalemljenih". Povremeno nekad svaki mjesec, objavljivani su podaci o broju oboljelih i umrlih od varirole. Osim nekih sela oko Ključa / Vrbljani i Sokolovo/ te nekih sela oko Sanskog Mosta, gdje je variola bila endemična /10/, i Bosanske Kostajnice, gdje je bilo samo nekoliko slučajeva, ovo područje nije imalo velikih problema sa variolom. /3/ Istodobno je variola uzimala veliki danak u stanovništvu centralne i istočne Bosne, te u Srbiji. /11/.

Međutim, teške prilike u Bosni, okupacije i eksploatacije Austro-ugarske monarhije, nepismenost, ratovi ustanci, surove zime, suše te česte poplave u ravničarskim krajevima dovodile su do masovnih oboljevanja od tifusa, pjegavca, rekurensa, i naročito, od malarije. Difterija i šarlah bjesnili su u epidemijama i kosile hiljadama djece. Ma da je ovo vrijeme i vrijeme najvećih otkrića u medicini, situacija u zdravstvenom pogledu bila je veoma teška /10/. Od 1873. ovaj dio Krajine povezan je željezničkom prugom, te postaje privlačan za zdravstveni kadar. Zdravstveni radnici dolaze iz Česke, Moravske, Bavorske, Poljske, Moldavije i Šlezije, skupa sa željezničkim, rudarskim, poštanskim i ostalim stručnjacima. Prva stalna apoteka u Prijedoru otvara se 1879 godine, nepunih godinu dana nakon Sarajeva i Banja Luke. U Bosanskoj Krupi otvorena je apoteka 1889. u Bosanskom Novom 1891. u Bosanskoj Dubici 1893. i u Sanskom Mostu 1910. godine.

Civilna bolnica u Prijedoru spominje se već 1892. godine /3/ Prema matičnim knjigama umrlih, najčešći uzrok smrti među civilima je tuberkuloza, od 1890 pa na dalje, sve do kraja drugog svjetskog rata.

1918. godine je najviše umrlo od influenze i pratećih upala pluća. Šarlah je bio najčešći uzrok umiranja male djece, zatim dolaze ne-definirane bolesti, starost, siplehenost, "obična bolest" i slučajno. Slijedi umiranje od crnog kašnja, srđebolje pa tifusa i a njim drugih nedefiniranih oboljenja trbuha. Krzamak i đifterija, kao uzrok smrti dolazi po ređu iza već nabrojanih. Od ostalih spomenimo samo-ubojstva, rak, i smrtnost pri porođaju.

U toku prvog svjetskog rata, i vojna bolnica liječi oboljele od kolere, tifusa, dizenterije i upale mozga, koje bi više govorile zapjegavac. Medju umrlima, osim pripadnika svih nacija u Austrougarskoj monarhiji, nalazimo i ratne zarobljenike. /3/

Zadnji slučajevi varirole i pjegavca /?/ registriraju se na ovom terenu 1919 godine.

Nakon prvog svjetskog rata, zdravstvene prilike su bile veoma teške i ako ima više i ljekara i ostalog zdravstvenog osoblja. Bosanska Dubica ima dva ljekara, ali nema bolnice, Bosanski Novi dva, Bos. Kostajnica nema ljekara, ali ima ambulatorij, u kojeg povremeno dolazi ljekar iz Novog. Bosanska Gradiška ima takodjer dva ljekara, a nema bolnicu, i bolesnici se ne mogu smjestiti u banjalučku, jer je ova slaba i pretrpana. Prijedor ima dva ljekara i bolnicu i posjećuje ambulantu u Kozarcu jedan po jedan ljekar iz Prijedora. Uz to se već planira 1920. godine izgradnja bolnice za potrebe rudara u Ljubiji, te nova u Prijedoru.

Niti jedna od ovih bolnica nisu mogle ni tehnički ni opremom zadovoljiti potrebe. Nema ni lijekova dovoljno. /12./ U periodu 1920-1933, a i kasnije, ovaj kraj je bio osobito siromašan, i narod je u najvećem broju trpio tešku glad, i doslovice živio jedino za malo kukuruza. Utitirati ćemo: " Higijenske i zdravstvene prilike na području Vrbaske banovine nisu zadovoljavajuće. Pasivnost ovih krajeva, česte nerodice, neprosvijećenost, posve primitivan i nehigijenski život, u kući naporan rad i slaba i nedovoljna ishrana a uz to još i mnogi hrdjavi običaji i navike - sve su to vrlo povoljni uslovi za širenje svih mogućih bolesti. Najveći % umrlih od tuberkuloze spada baš u ove krajeve Jugoslavije. Malarija duž Save od Bos. Dubice do Bos. Šamca hara, a ima je i u donjem toku Vrbasa. U lo. srezova je leglo endemskog sifilisa, a ima i drugih opasnih infekcijskih bolesti, trbušni tifus, pjegavac dizenterija i td." /13/.

Radi takvog stanja, planira se opsežan rad na suzbijanju epidemija i na poboljšanju zdravstvenog stanja naroda. Oformljena je prva preventivna služba, koja uskoro dobiva svoju zgradu Higijenski zavod -2.2. 1933. godine u Banja Luci.

Međutim siromaštvo je veliko, nastupa i svjetska privredna kriza koja i kod nas pogadja nasiromašnije i bolesne. U ovom periodu imamo u uzrocima smrti vrlo veliki broj dijagnoza, ali se ipak najčešće umire od tuberkuloze, i veoma mnogo male djece umire svakodnevno. U ovako vrlo nepovoljnoj zdravstvenoj situaciji dočekujemo 1941. godinu.

Uporedo sa razvojem narodnoslobodilačke borbe na Kozari, razvijala se i sanitetska služba. Već u prvim danima ustanka 1941. godine, na Karanu /lokalitet Kozare/ uspostavljen je prvi oblik saniteta. Naime, ustanička grupa na Karanu odredila je Morica Levog, studenta medicine iz Prijedora, za sanitetskog referenta. Jedan od učesnika tih zbivanja sjeća se, da je Moric, kojeg su svi zvali doktor, tih dana imao jednu torbicu sa našivenim crvenim krstom, a čiji se sadržaj sastajao od hipermangana, nešto platnenog zavoja i nekih prašaka. Palančičko-Jelovačka ustanička grupa je imala za komandanta dr Mladena Stojanovića, koji je istodobno vršio dužnost ljekara. Ostali ustanički odredi nisu imali saniteta. Stvaranjem jedinstvenog odreda /II Krajiškog/ i dolaskom Dr ^{ll}Aspreda Ržehaka, udaren je temelj sanitetskoj službi na Kozari.

Prva mala bolnica oformljena je u selu Bistrici u kući Vida Kukića, koja je ubrzo prenešana u Lamovitu, zaseok Vučkovaca. Kapacitet ove bolnice je bio 15. kreveta, a u njoj su radile bolničarke Jovanka Radčić i Jelena Vinokić.

Radi nedostatka školovanih bolničarki, Dr Ržehak je u Bistrici održao kurs prve pomoći sa omladinke, koje su nakon toga bile rasporedjene u vojne bolnice ili jedinice. Ova bolnica je otvorena u oktobra 1941 godine.

Također je u istom mjesecu u okupiranom Prijedoru, održan kurs prve pomoći, na kome je predavač bila drugarica Jela Perović, a pohađjale su ga omladinke - skojevke. Iz ovog se lako može zaključiti da je u to vrijeme na slobodnoj teritoriji nedostajao stručni

medicinski kadar, pa se je prišlo osposobljavanju istog putem kurseva.

Početkom mjeseca decembra 1941. godine, u selu Strigovi, u zgradi osnovne škole, organizovana je bolnica za područje Balja i Karana, odnosno zapadnog dijela Kozare. Upravnik ove bolnice, a istovremeno i ljekar bio je Moric Levi.

Jačanjem snaga II Krajiškog odreda, sve više se osjećala potreba za širom mrežom sanitetsko - zdravstvenih objekata na terenu Kozare. Januara 1942. godine, po naredbi Štaba II bataljona Marija Kaus, organizuje bolnicu u selu Božićima, zaseok Rađakovići. Pored Marije u ovoj bolnici radile su još: Mire Kaus, Mileva Kusonjić, Dušanka i Nenka Radonjić. Ova bolnica djelovala je do juna 1942. godine, kada je uslijed ofanzive na Kozari evakuisana na Pogledjevo, odnosno Vitlovsku.

Februara iste godine, po naredbi također II bataljona, drugarica Bera Batoz, je oformila bolnicu u kući Janka Medjeda, u selu Vojskovoj. Ova bolnica je kao i bolnica iz Božića u toku ofanzive prestala sa radom i evakuisana je na Pogledjevo.

U proljeće iste godine oformljeno je još par bolnica kao što su: Projša, pri štabu odreda sa 20. ležaja, zatim bolnica 3. bataljona u selu Ablanici i bolnica 4. bataljona u Kozarcu, zaseok Rđjkovići sa kapacitetom od 30. ležaja.

Mjeseca aprila 1942. godine, na kosi Vitlovskoj, pri štabu II bataljona sagrađena je veća drvena zgrada u koju je smještena centralna bolnica II-krajiško-kozarskog odreda. Ovo je bila naj opremljenija i najveća bolnica tokom rata na Kozari. Kapacitet ove bolnice iznosio je oko 60. ležajeva, sa kirurškom salom i pomoćnim prostorijama. U toku ofanzive, evakuacijom manjih bolnica, na Vitlovskoj je bilo skoncentrisano preko 200 ranjenih i oboljelih, koji su bili smješteni i u improviziranim nadstrežnicama.

Već je ranije pomenuto, da je nedostatak stručnog kadra u mnogome ometao razvoj ove službe. Odljekara na Kozari su u 1942. godini radili: Dr Alfred Rzehak, dr Gertruda Stern, dr Eshan Zukenović, te medicinari Moric Levi, Marijan Kveder i još jedan zarobljeni

domobranski ljekar. Pored već spomenutih bolničarki, bilo ih je još petnaestak. Dr Alfred kao sanitetski referent odreda, neprekidno je obilazio bolnice, dok su dr Zukanović i dr Stera bili na stalnom radu u Kozarcu, odnosno na Vitlovskoj. Uz bolnicu na Vitlovskoj, bila je smještena svakuisana apoteka iz Prijedora, u kojoj je radila Rifka Kabiljo, student farmacije iz Prijedora. Sve naprijed napomenute bolnice, pored liječenja ranjenih boraca, pružale su medicinsku pomoć oboljelim stanovništvu kozarskih sela. Tokom poznate ofanzive na Kozari, tokom juna - jula 1942. godine sve bolnice bile su uništene, veći broj ranjenika doživio je tragičnu smrt - sudbinu, kao i sanitetsko osoblje.

Neposredno iza ofanzive, avgusta 1942. godine, na Mednjaku više Prijedora, okupljena je grupa ranjenika i smještena u jednu baraku, te je ovo i značilo obnovu saniteta, ponovo pod rukovodstvom dr Alfreda.

Od jeseni 1942. godine u selu Strigovo u kući Tadić, radila je manja bolnica do jeseni 1944. godine.

Vraćanjem stanovništva na Kozaru, u 1943. godini obnavljaju se organi narodne vlasti i intenziviraju se borbene akcije.

Ova situacija uslovila je i stvaranje jedne veće centralne bolnice, tako da je u proljeće 1943. godine oformljena vojna bolnica u Bukovici, u čijem sastavu se nalazila i kirurška ekipa IV divizije NOV. Kapacitet ove bolnice bio je u to vrijeme oko 40. ležajeva a smještena je bila utri brvnare. Kao ljekar ove bolnice radio je dr Iviša Tučkar, koga je zamijenio u XI brigadi dr Ivo Šelek. Broj osoblja povećan je vraćanjem omladinika sa bolničarskog kursa u Podgrmeču. Ovo osposobljavanje je bila stalna praksa u NOB-u. Bolnica je u svom sastavu imala krojačku radonu, radio stanicu i mlin. i bila je redovno opskrbljivana brigom Narodno oslobodilačkih odbora. U ovo vrijeme, pri NOO-a počele su raditi zdravstvene sekcije, čiji zadatak je bio stalna briga o zdravlju i održavanju higijenskih uslova u narodu /kopanje klozeta, krečenje, depedikulacija partizanskim buretom, formiranje lokalnih ambulanti, izvještavanje NOO za Kozaru, o kretanju zaraznih bolesti./

Pored vojnog saniteta, početkom 1944 /kojeg imamo na Kozari u cijelom periodu rata/ izdvaja se civilni sanitet i reorganizira za

čiju organizaciju je zadužen ONOO za Kozaru. Kao ispomoc ONOO za Kozaru na organizovanju civilne zdravstvene službe, upućen je od strane oblasnot NOO za Bos. Krajinu iz Podgrmeča dr Policer Pišta. Istovremeno, na Kozaru dolazi medicinar Nijaz Softić sa svojom drugaricom, koji rade po ambulantama zdravstvenih sekcija NOO odbora. Obzirom na ratne prilike i stradanja naroda Kozare, njegovog, kako fizičkog, tako i materijalnog uništenja, neminovno su posledice bile razbuktavanje teških zaraznih bolesti. Iz izvještaja zdravstvenih sekcija OOO, vidimo da su najčešće bolesti bile tifus, peјgavac, tuberkuloza, svrab, a naročito dolaskom proljeća Malaria u Pounju i Posavini. U takvoj situaciji od strane NOO za Bos. Krajinu, upućena je kao pomoć dr Goroslava Anjelinović. Mogućnost liječenja bile su ograničene, i ako se povremeno dolazilo do lijekova poslije uspješno izvedenih vojnih akcija, ilegalnim kanalima iz okupiranih gradova, ipak se moralo pribjegavati i liječenju domaćim lijekovima. Uz to su i ovi ljekari davali upute za spravljanje lijekova, od materijala i kemikalija do kojih je bilo moguće doći. Složene zdravstvene prilike tokom rata, a naročito u ovom periodu, još više je pogoršala glad, koja je zahvatila dijelove dubičkog i novskog sreza, u maju 1944. godine a što se nije odrazilo na redovnu opskrbu bolnica.

Pored spomenutih ljekara, u 1944. godini, na Kozari su još radili Dr Vuletić i dr Novograđski, a oslobođenjem Prijedora, septembra iste godine, priključio im se Dr Bencina i dr Grujić. Prema tome u jesen 1944. godine, bolnice sa Kozare, kako vojna tako i civilna prelaze u oslobođeni Prijedor i Ljubiju, dok na terenu Kozare i dalje djeluju ambulante zdravstvenih sekcija. /7,14,15/

Konačnim oslobođenjem potkozarja u aprilu odnosno maju 1945. godine prestaju sa radom ove ratne zdravstvene institucije, i rad se nastavlja u oslobođenim gradovima.

Prema tome, može se zaključiti da je kroz cijeli tok ROE-e na Kozari iako u teškim uslovima, sa uspješnom djelovala zdravstvena služba.

ZAKLJUČAK

Zdravstvene prilike, vitalni podaci i razvoj zdravstvene službe koji se odnose na područje Potkozarja obuhvaćaju period od oko 120. godina.

Rezimirali smo neke podatke iz tadašnje patologije, jer smo smatrali da je interesantno pomenati dosta rano evidentiranje dijagnoza kao što je kolera, tifus, influenza i td. kao uzroke smrti. U periodu bez ratova i epidemija teškoć civila, najčešća je smrtnost ipak tuberkuloza "sušica-suha bolest"

Iznešeni su neki podaci o razvoju zdravstvene zaštite i zdravstvene službe od početka ustanka na Kozari, kao i u toku narodnooslobodilačke borbe na teritoriji Potkozarja do 1945. godine.

S U M M A R Y

Sanitaru, conditions, populons, and vital statistics refer to the Mountain Kozara territory for the period of some 120 years ago.

Treated matter is interesting for pathology of that period, because as teath causes very aerly are mentioned cancer, influenza and even cholera, typhus, malaria etc. Mortality caused by tuberculosis predominated, while in plague epidemics 1830. sholera and variola in few turns, influenza 1918 and 1931-33 charlet fever, mortalituy was cahsed by thense deseases.

The most important is period of our National Liberation War and whole period till liberation when, with, much success in difficult war conditions, we had organized army and civil sanitary service in this part of Bosanska Krajina.

Prim. Dr Olga Pejak-Terzić, ljekar specijalista epidemiolog
Medicinski centar "Dr Mladen Stojanović" Prijedor.

Profesor Milenko Gašić - direktor Muzeja "Kozara" Prijedor.

L I T E R A T U R A

1. Statistički godišnjak Nar. Rep. Bosne i Hercegovine -Zavoda za stat. i ev. St. god. 1945-53. godine.
2. Grupa autora; Monografije mjesta: Prijedor i okolina - kultura Beograd 1961. godine.
3. Matične knjige rođenih i umrlih, Mat. arhiv. ceze sar.par. prij.-1858 Gl.mat. umrlih musul. "sindžilli refijat", i Maticea parochiae de Prijedor.
4. "Saraj. list 1903 br. 20,21,22, Arh. Bos. Krajine Banja Luka.
5. Medicinska enciklopedija V. leksikografski zavod Jugoslavije 1960. godine.
6. "Sarajevski list"Okružnica" zemaljske vlade za BiH 1887, arh. Bos. Krajine Banja Luka.
7. Pejak - Terzić O. - Terenska ispitivanja.
8. Sarajevski list br. 8 i 43 1884. godine Arhiv B.Krajine Banja Luka.
9. Sarajevski list br. 45 1902.godine Arh.Bos. Krajine.
10. Sarajevski list br. 83,97,102,112, 1884. godine.
Sarajevski list br. 1,16, 30,40,46, i 80 1902. godine.
Sarajevski list br. 38,52,68,104,118,129 i 146 1903. godine.
11. Todorović K. Akutne infektivne bolesti, medicinska knjiga Beograd - Zagreb 1963. godine.
12. Izvještaji kotarskih pretstojnika 1920, rukopisi Arhiv, Bos. Krajine.
13. Milosavljević S - Memoari - upravljanje Vrbaskom banovinom knjiga II /rukopis/ Beograd 1943. godine, Arhiv. Bos.Krajine.
14. Kozara u narodno oslobodilačkom ratu - zapisi i sjećanja knjiga I, II i III Vojno izdavački zavod Beograd 1971. godine.
15. Podgrmeč u Narodnooslobodilačkoj borbi Zbornici sjećanja. Vojno izdavački zavod Beograd 1972. godine.
16. Izvještaji zdravstvenih sekcija pri Sreskim narodnim odborima za Bos. Dubicu, Bos. Novi, Prijedor, i Bos.Gradišku Okružnom NOO za Kozaru o radu. Dokumentacija o radu Narodne vlasti na Kozari, 1943 i 1944. godine. Arhiv. B.Krajine B. Luka .